

УДК: 80. 801. 3310

<https://orcid.org/0009-0000-8220-2471>

O‘ZBEK VA RUS SHE’RIYATIDA “AYOL” LEKSIK BIRLIGINING UMUMIY MA’NOSINI IFODALOVCHI SO‘ZLARNING SEMANTIK MAYDONI

Adilova Dilorom Kadirovna

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti katta o‘qituvchisi

Qarshi shahri, O‘zbekiston Respublikasi

Tel.: 91 225 51 11. E-mail: diloromkadirovna@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada "Ayol" tushunchasi bilan bog‘liq turli iboralarning so‘z va sinonimlar majoziy ma’nolari bilan bevosita bog‘liqligi masalalari tahlil qilinadi. Zero, ularning barchasi tilning rivojlanishi bilan bog‘liq, chunki milliy tilning so‘z boyligi milliy va ijtimoiy madaniyatning moddiy, ma’naviy rivojlanishini aks ettiradi. Maqolada, tildagi har bir mustaqil ma’noli so‘z maxsus stilistik xususiyatlarga ega bo‘lib, jumladagi boshqa so‘zlardan foydalanish usuli bilan farq qiladi, deya xulosa beriladi.*

***Kalit so‘zlar:** semantik maydon, she’riy matn, ijtimoiy madaniyat, leksik-semantik guruh.*

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ОБЩЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ “ЖЕНЩИНА” В УЗБЕКСКОЙ И РУССКОЙ ПОЭЗИИ

Адилова Дилором Кадировна

Старший преподаватель Университета экономики и педагогики

г. Карши, Республика Узбекистан

Тел.: 91 225 51 11. E-mail: diloromkadirovna@gmail.com

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы непосредственной связи различных выражений, связанных с понятием "Женщина", с*

переносными значениями слов и синонимов. Вед все они связаны с развитием языка, так как словарный запас национального языка отражает материальное, духовное развитие национальной и социальной культуры. В статье делается вывод, что каждое слово с самостоятельным значением в языке имеет особые стилистические особенности, отличающиеся способом употребления других слов в предложении.

Ключевые слова: семантическое поле, поэтический текст, социальная культура, лексико-семантическая группа.

SEMANTIC FIELD OF WORDS THAT REPRESENT THE GENERAL MEANING OF THE LEXICAL UNIT "WOMAN" IN UZBEK AND RUSSIAN POETRY

Adilova Dilorom Kadirovna

Senior Lecturer of the University of Economics and Pedagogy

Karshi city, Republic of Uzbekistan

Тел.: 91 225 51 11. E-mail: diloromkadirovna@gmail.com

Abstract. *The article analyzes the issues of the direct connection of various phrases related to the concept of "Woman" with the figurative meanings of words and synonyms. After all, they are all associated with the development of the language, since the vocabulary of the national language reflects the material, spiritual development of the national and social culture. The article concludes that each independently meaningful word in the language has special stylistic features and differs in the way it uses other words in the sentence.*

Keywords: *semantic field, poetic text, social culture, lexical-semantic group.*

KIRISH

She'r asosan kichik badiiy asar bo'lib, unda muallifning g'oyasi badiiy vizual va ekspressiv vositalar yordamida, turli xil tavsiflash vositalari va nutqiy tuzilmalardan foydalangan holda ifodalanadi. Tilshunos olim Z.I.Zamonov "She'riyat o'zining muqaddimasini bilim va ilmdan oladi. Bilim va ilmgina ong

bilan bog‘liq muammolarni ochib beradi va uni nutq bezagiga aylantiradi hamda shu asnoda sevgi tuyg‘usi bilan yo‘g‘rilgan tabiat va jamiyatning hamohang, maftunkor ko‘rinishini namoyon etadi. Yurakda qaynab turgan va kutilmagan hodisalarga sabab bo‘ladigan barcha narsa – bu she‘riyatning asosidir" [2]. Ayol ham, dunyodagi boshqa ob‘ektlar singari, azal-azaldan she‘riyatning asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Shoirlar ayolning shaxsiyati va faoliyati mavzusini ochib berish uchun she‘riyat tilidan keng foydalanadilar. Shuning uchun ayol obrazini tasvirlashda badiiy tavsif vositasi bo‘lmish so‘zlar va iboralarning roli va o‘rnini tahlil qilish til stilistikasi va leksikologiyasining asosiy vazifasidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

O‘zbek va rus tillarida yaratilgan she‘riy matnlardagi "ayol" so‘zining leksik-semantik va stilistik xususiyatlari muammosi bo‘yicha qiyosiy tadqiqotlar o‘tkazilmagan, ammo leksika, leksikologiya va stilistika bo‘yicha yozilgan ilmiy ishlarning deyarli barchasida nutqning turli uslublariga xos leksikasida so‘zlar qanchalik bevosita ma’noga ega bo‘lsa, ularning majoziy ma’nosidan ham shunchalik foydalanish mumkinligi haqida gapirib o‘tilgan [Yu.S.Stepanov, V.I.Karasik, V.V.Krasnyx, S.G.Ter-Minasova, V.V.Maslova, N.F.Alefirenko, Sh.S.Safarov, D.U.Ashurova, N.M.Mahmudov, M.Mamatov, U.K.Yusupov, D.Xudaybergenova va boshqalar]. Tilshunoslar o‘z tadqiqotlari mavzularini ochib berish jarayonida tushunchalarning ma’nosi, so‘zlarning semantikasi, leksik-semantik guruhlar, shuningdek, til leksikasining stilistik xususiyatlari haqida qiziqarli fikrlarni bildirganlar [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

So‘zlarning majoziy ma’nosidan foydalanish masalasi tilshunoslikda ham, adabiyotshunoslikda ham bir-biriga bog‘liq holda o‘rganiladi. Zero, shuni ta’kidlash kerakki, lisoniy tahlilga badiiy adabiyot materiallari tortiladi. Bunda taqqoslash, metafora, mubolag‘a va boshqa shu kabi vizual va ekspressiv vositalardan foydalanishga asoslangan ma’no ko‘chishi kuzatiladi. Professor H.Majidov "metaforik uslubga ega leksik ma’nolarning tug‘ilishi taqqoslash, metafora, mubolag‘a, metonimiya, maqtov, personifikatsiya va boshqa shu kabi

turli badiiy uslublar orqali amalga oshsada, ularning barchasi *taqqoslash, metafora yoki sinekdoxa* deb ataluvchi leksik vositalar guruhlariga bo‘linadi" [3].

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Ayolning tashqi qiyofasi va ichki dunyosini tasvirlashda badiiy ifoda vositalaridan foydalanishga e’tibor berish kerak, "badiiy asar metafora asosida yaratiladi, unda ijodiy shaxs muhim rol o‘ynaydi va uning ijodiy materiali badiiy hissiy xarakterga ega bo‘ladi" [5].

Shoirning o‘zi yaratayotgan obrazi tashqi qiyofasi va ichki dunyosini tasvirlashdagi imkoniyatlari cheksizdir. Bu maqsadga erishishda shoirning asosiy quroli badiiy tasvir vositasidir. Albatta, bu – so‘zlar, iboralar, jumlar va boshqa shu kabi kabi lingvistik ifoda vositalaridir. Shuning uchun ham badiiy adabiyot til bilan chambarchas bog‘liq.

"Yozuvchi asarini o‘rganayotgan adabiyotshunos obrazlarning maqsadi va ular butun asar tarkibida uyg‘otadigan assotsiativ tasavvurlarni aniqlashga intiladi. Majoziy nutqni o‘rganishda tilshunosning vazifasi, avvalambor, obraz qanday vositalar bilan ifodalanganligini aniqlashdir. Lekin bu asosiysi emas, asosiy vazifa, so‘zlar, iboralarda majoziy semantika nima ekanligini aniqlash, uning shakllanish qonuniyatlarini bilish muhim" [6].

Ko‘pgina olimlar o‘z tadqiqotlarida, ayniqsa shoir, yozuvchi yoki ular tomonidan yaratilgan badiiy asar tili va taqdimot uslubining o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishda, haqiqatan ham badiiy adabiyotda muhim va asosiy lingvistik vositalar hisoblanadigan metafora, taqqoslash, ko‘p ma’noli so‘zlar, metonimiya, allegoriya, sinonim, antonim, frazeologizm orqali tavsiflashning o‘rni va rolga alohida e’tibor berganlar. Ma’lumki, turli tizimdagi tillarning alohida qatlamini qiyoslash nihoyatda mushkul, ammo rus olimi A.A.Potebnyaning bu boradagi qarashlari o‘zgacha bo‘lgan: "Men hatto bir-biriga ancha yaqin bo‘lgan tillarning ichki tuzilishi va bitta til lahjasidagi farqni rad etmayman, biroq bilamanki, tillar qancha o‘xshash bo‘lsa, ularning asosiy farqlarini aniqlash shuncha qiyinroq bo‘ladi" [4]. Bu fikr bilan olim qardosh tillar doirasida olib borilgan o‘rganishlar samaraliroq kechishiga ishora qilgan.

Leksik-semantik guruhlarni o'rganishda komponentli tahlil metodini qo'llash eng mahsuldor usullardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, semantik maydon (mantiqiy-lisoniy guruh) muayyan semantik komponent asosida ajratiladi. "Ayol"—ot so'z turkumiga mansub; predmetni nomlovchi ma'noga ega tub leksema, chunki u ikki bo'g'indan tashkil topgan. O'zbekcha tub leksemalar asosan bir va ikki bo'g'inli bo'ladi. Tub leksemaning ifoda plani deganda dastlab uning qaysi fonemalar bilan ifodalanishi nazarda tutiladi. Lug'aviy birlikning mazmun plani ikki hodisadan — lug'aviy ma'no va stilistik (emotsional-ekspressiv) bahodan tarkib topadi. Lug'aviy ma'no leksemaga nisbatan *leksik ma'no* deb yuritiladi. Shunga ko'ra leksik ma'no deb, odatda, tushuncha ta'kidlanadi. Leksik ma'no – til qurilishiga xos hodisa, tushuncha – tafakkurga xos hodisa. Semik tahlil usulidan dastlab leksik birliklarni turlicha semantik guruhlar (tematik, leksik-semantik guruhlar)ga birlashtirishda foydalanildi. Masalan, ot turkumiga mansub bo'lgan leksemalar orasidan ishimizda tahlilga tortilgan "ayol" leksemasini semik tahlil qilib ko'ramiz: "*ayolning hayoti va faoliyati*" tematik guruhi ajratiladi. Bunday leksemalar ushbu tematik guruhga ayol, mahbuba, ma'shuqa, *ona*, *rafiqa*, *hayot*, *faoliyat* semalari asosida birlashadi. Bu tematik guruhdan, o'z navbatida, bir qancha kichikroq hajmli tematik guruhlar ajratiladi. Ana shunday guruhlashda asosga leksik ma'no olinsa, bular *leksik-semantik guruh* deb yuritiladi.

XULOSALAR.

Tematik guruhlar, odatda, ot turkumi leksemalari bo'yicha belgilansa, leksik-semantik guruhlar boshqa turkum leksemalariga ko'ra ham belgilanadi. Ko'rinadiki, ma'lum bir sema leksemalarni tematik (yoki leksik-semantik) guruhga birlashtirishda asosga olinadi va bunday sema umumiy, *birlashtiruvchi* (integral) *sema* deb yuritiladi; ayni shu sema hajmi katta guruhdan ushbu tematik (leksik-semantik) guruhni ajratib olishda *farqlovchi* (differensial) sema bo'lib xizmat qiladi. Tematik (leksik-semantik) guruhlarni belgilashda foydalanilgan semik tahlil usuli keyinchalik leksik ma'no tarkibini tahlil etishga ham tatbiq qilindi.

Bir leksik-semantik guruhga birlashgan soʻzlar, iboralar va jumlar tarkibida aks ettirilgan "ayol" leksik birligi turli leksik-semantik guruhlarni tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Daniyeva M.Dj. Parodiya mazmunini hosil qiluvchi strukturaviy va maʼnaviy transformatsiyalar. Ilmiy axborotnoma. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. № 7. - Namangan, 2023. – B. 387-391.
2. Замонов З. И. Лексика даштиджумского говора таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2009. – 19 с.
3. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. – Душанбе, 2006. – 406 с.
4. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. - М.: Высш. шк., 1990. - 342с.
5. Садулов У.К. Лексико-семантическая характеристика «Футувватномаи султони» Хусайна Воиза Кошифи: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2010. – 24 с.
6. Шнейдер В. Б. Смысл текста. Некоторые философские приложения семантики возможных миров. – Москва, 2007. – 154 с.